

TƏHSİL PARADİQMALARI VƏ ONLARIN PEDAQOJİ PROSESƏ TƏSİRİ

Günay Nəzərova,

Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı

e-mail: gunaynazarova93@gmail.com

UOT: 37

Xülasə. Məqalədə təhsil prosesinin yeni təşkili, onun fəlsəfi, pedaqoji, psixoloji əsasları, nəzəriyyəsi və təcrübəsi daha dərinədən nəzərdən keçirilir, müasir insanın davranış və ünsiyyət tərzini, təhsil və tərbiyə formaları həm öz ölkəsində, həm də xaricdəki təhsil sistemi, habelə təsirli təhsil metodları, insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə yolları, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi haqqında məlumat verilir.

Təhsil paradigmasında təhsil prosesinin və təhsil praktikasının özünün qurulmasında yanaşmaların variantlarını müəyyənləşdirən nəzəri şərtlər açıqlanır. Eyni zamanda təhsil paradigmasını müəyyən tarixi dövrdə insan üçün zəruri edən bilik və bacarıq sistemi haqqında fikirlər, mədəni təcrübəyə yiyələnmə prosesində mədəniyyət növü və inkişafı yolları barədə məlumatlı olmaq, informasiyaların kodlaşdırılması və ötürülməsi prinsipləri, cəmiyyətdə təhsilin dəyərini və rolunu başa düşmək, mədəni inkişafa yiyələnmək, eləcə də müəllimin təhsil prosesində bilik və mədəniyyət daşıyıcısı kimi nüfuzu və yeri barədə fikirlər, böyüyən şəxsiyyətin tərbiyə, təlim və təhsil strukturlarında rolu və funksiyaları müəyyənləşdirilir. Həmçinin məqalədə təhsilin məqsədləri və məzmununu əks etdirən yeni təhsil paradigmalarından idrak, bilik, kulturoloji, mədəni, texnokratik, informasiya, humanist, pedosentrik, şagirdyönümlü, şəxsiyyətyönümlü, funksionalist, sosial və ezoterik paradigmaların pedaqoji konsepsiyaları təhlil edilir.

Açar sözlər: *paradigma, pedaqoji paradigma, təhsil, pedaqoji proses, təhsil paradigması.*

Key words: *paradigm, pedagogical paradigm, education, pedagogical process, educational paradigm.*

Ключевые слова: *парадигма, педагогическая парадигма, образование, педагогический процесс, парадигма образования.*

Müasir təhsil istiqamətlərinin əsas xüsusiyyəti yaradıcı potensialın daim inkişaf etdirilməsinə və mənəvi gerçəkləşmə arzusunun formalaşmasına yönəlmək, öyrənmə nəticələrini qabaqcadan öyrənmək, şagirdlərin marağı əsasında bilik və bacarıqlarını artırmaq, onların şüurunu dərinləşdirməkdir.

Təhsil prosesinin yeni təşkili onun fəlsəfi, pedaqoji, psixoloji əsaslarının, nəzəriyyəsinin və

təcrübəsinin daha dərinədən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Bu gün pedaqoqlar və elm adamları – müəllimlər yalnız təhsil sahəsində yeni texnologiyaların və tədris metodlarının tətbiqinə deyil, həm də təhsildə dünyagörüşü mövqelərinə yenidən baxılmasına, mənəvi və əxlaqi dəyərlərə keçməyə ehtiyac olduğunu iddia edirlər. Bu baxımdan, yeni təhsil paradigması öyrənmələri tədris fəaliyyətinin subyektini hesab edən, yaradıcılıq maraqlarına əsaslanan təhsildə dəyər yönümlərini

formalaşdırın idrakı, mənəvi ehtiyacların ödənilməsinə və hərtərəfli inkişaf etmiş, yaradıcı şəxsiyyətin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Pedaqoji problemlər həm fərdi, həm də bütün cəmiyyət üçün böyük həyati və ümumi mədəni əhəmiyyətə malikdir. Müasir insan davranış və ünsiyyət tərz, təhsil və tərbiyə formaları ilə həm öz ölkəsində, həm də xaricdəki təhsil sistemi, habelə təsirli təhsil metodları, insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə yolları, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi haqqında məlumat sahibi olmalıdır. Eyni zamanda təhsil növünü seçmək baxımından valideynlərin təhsil formaları, ixtisaslaşmış və ya ümumtəhsil məktəblərinin növləri barədə hərtərəfli bir anlayışa sahib olması vacibdir. İnformasiya cəmiyyəti və biliklərin sürətli böyüməsi dövründə müasir nəslin əsas məlumatalma, ötürmə və mübadiləsi, ünsiyyət metodlarını mənimsəməsi lazımdır.

Hazırda təhsilin cəmiyyətdəki yeri və rolu dəyişir: təhsil və tərbiyə cəmiyyətin sabitləşməsinə, mədəniyyət səviyyəsini və sosial inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirən sosial mühitin mərkəzi halqalarıdır. Dünya və yerli pedaqoji təcrübədə təhsil paradigmaları əsrlər boyu inkişaf etmişdir. Paradigma seçimin əsası, elmi problemləri həll etmək üçün lazım olan bir modeldir [5].

Təhsil paradigması təhsil prosesinin və təhsil praktikasının özünün qurulmasına yanaşmaların (pedaqoji vəzifələrin inkişafı, iştirakçılar arasında qarşılıqlı üslublar) variantlarını müəyyənləşdirən nəzəri şərtlərin məcmusudur. İlk baxışdan bu, elmi paradigmanın hissəsidir, ancaq unutmamalıyıq ki, təhsil paradigması birbaşa təhsil prosesini yaradan müəllimin şəxsi fəlsəfəsini əks etdirir.

Pedaqoji paradigma (yunan dilində *paradeigma* – məsələ, nümunə deməkdir) [9] elmi-nəzəri, metodiki və digər model kimi pedaqoji elm və təcrübə inkişafında müəyyən mərhələdə elmi, pedaqoji cəmiyyət tərəfindən qəbul edilsə (model bir sıra, standart), pedaqoji problemlərin həllinə kömək edə bilər [6]. Bunlar cəmiyyətin mədəni irsidir, bütövlükdə mədəniyyətin səviyyəsini əks etdirir.

İnformasiya paradigması Avropa mədəniyyətində ən uzun tarixə malikdir. Orta əsrlərdə fəal şəkildə formalaşmış və ənənəvi sinif-dərs sistemi vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Praktiki və nəzəri

insan təcrübəsinin formalaşması təhsil vəzifələrinin qoyulmasından təsirlənir.

İdrak paradigmasının əsas müddəası tədrisdə tələbəyə bilik və bacarıqların “hazır”, “dayandırılmış” ötürülməsi ideyasıdır, tələbənin özü də passiv təhsil və idrak fəaliyyətinin obyektı kimi çıxış edir.

Bilik paradigması təhsili və tərbiyəni, əsasən, biliklərin mənimsənilməsinə yönəldir. Bilik paradigması ilə təhsilin əsas məqsədi sivilizasiyanın və mədəniyyətin ən vacib elementlərini nəsil-dən-nəslə ötürməkdir. Bu köçürülmə həm zamanın sınağından çıxmış bilik, bacarıq və vərdişlərin, həm də fərdi inkişafa və ictimai nizamın qorunmasına kömək edən əxlaqi ideallar və həyat dəyərləri əsasında həyata keçirilir.

Kulturoloji paradigma daha çox təhsil prosesini biliyə yiyələnməyə deyil, mədəniyyət elementlərini, tədris metodlarını, davranış qaydalarını, ünsiyyətini işıqlandırmağa yönəldir. Bu zaman cəmiyyətin və mədəniyyətin inkişafı ilə insanın dəyərlərə yiyələnməsi imkanları genişlənir: fiziki, estetik, dil, ekoloji, kompüter və digər mədəniyyət növlərinin əsasları genişlənir.

Mədəni paradigma. Təhsil sosial-mədəni bir fenomendir. Hazırda cəmiyyətin əldə etdiyi təhsil, elm, sənət, dövlətçilik və əxlaqın inkişaf səviyyəsinə mədəniyyət deyilir. Mədəniyyət və təhsil arasındakı əlaqə problemi mədəni təhsil paradigmasının inkişafına kömək edən xüsusi tədqiqat mövzusunə çevrilir. Mədəniyyət ilə təhsil arasında əlaqələndirici şəxs həm müəyyən bir mədəniyyətin subyektı, həm də müvafiq təhsilin subyektı olan bir insandır.

Mədəniyyətin bir hissəsi kimi təhsil bir tərəfdən ondan qidalanır, digər tərəfdən də insan vasitəsilə onun qorunub saxlanılmasına və inkişafına təsir göstərir. Eyni zamanda təhsil aşağıdakı mədəni funksiyaları yerinə yetirir:

– *humanitar (insan ekologiyasının, onun bədən və zehni sağlamlığının, fərdi azadlığının, fərdiliyinin, mənəviyyatının, əxlaqının qorunması və bərpası);*

– *mədəni yaradıcılıq (mədəniyyət vasitəsilə təhsilin qorunması, ötürülməsi, çoxalması və inkişafı);*

– *sosiallaşdırma (sosial təcrübənin mənimsənilməsi və çoxaldılması). Nəticə etibarilə mədəni təhsilin hədəflərini, vəzifələrini və məzmununu*

müəyyənləşdirir.

Təhsilin texnokratik paradiqmasının mahiyyəti şagirdlərin reproduktiv fəaliyyətinə əsaslanan bilik və təcrübənin mənimsənilməsi üçün aydın şəkildə müəyyən edilmiş standartların onlar tərəfindən səmərəli əldə edilməsinə yönəldilmişdir. Eyni zamanda öyrənmə prosesi aydın şəkildə təyin olunmuş öyrənmə məqsədləri və gözlənilən nəticələr olan texnoloji proses kimi qurulur. Təhsil və tərbiyənin texnokratik paradiqmasının mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri hədəf üzərində vasitələrin, sivilizasiya texnologiyalarının ümumi insan mənafelərindən, texnologiyanın dəyərlərdən üstün olması dünyagörüşünün formalaşmasında da özünü göstərir.

Təhsilin humanist (fenomenoloji) paradiqması həm müəllimi, həm də şagirdi təhsil prosesinin bərabər subyektləri hesab edir. Onun əsas məqsədi şagirdlərin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, şagirdlərin inkişafı və özünüinkişaf etdirməsi üçün şərait yaratmaq, onu maksimum dərəcədə reallaşdırmaq imkanı üçün seçim azadlığı verməklə təlimin şəxsi təbiətidir.

Humanist ənənə insanı manipulyasiya obyektinə çevirən təhsildə texnokratik yanaşmaya alternativdir. Onun üçün sosial insan təhsil sistemlərində ən yüksək dəyərdir. **Humanist paradiqma** dəyişikliyə istiqamətlənir və “hər şey bir insan üçün, hər şey bir şəxs adına” prinsipini rəhbər tutan insanın düşüncə tərzidir [2, s.147].

Pedosentrik paradiqma əsas rolun müəllimə həvalə olunduğu uşağın inkişafında əsas amillər kimi təhsili və tərbiyəni hesab edir. Bu paradiqma çərçivəsində tədris və tərbiyə prosesinin təhlilində müəllimin metodikası, yeniliyi, yaradıcılığı həlledicidir, uşağın şəxsi keyfiyyətləri, intellektual qabiliyyətləri və maraqları kifayət qədər nəzərə alınmır.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil paradiqması çərçivəsində yeni öyrənmə yanaşmaları ortaya çıxır: yaradıcı problemlərin həlli, tələbələrin müstəqil fəaliyyətinin artırılması, problemli təlim, ixtisas sinifləri və s. bunlar şəxsiyyətyönümlü təhsil paradiqmasının qurulması üçün vacib şərtədir. Şəxsiyyətyönümlü təhsilin mahiyyəti müəllimin bir şəxsiyyət kimi, öz inkişafının müstəqil, məsuliyyətli və təhsilin subyekti olan şagirdinə ardıcıl münasibətindədir.

Şagirdyönümlü paradiqma, ilk növbədə, fərdi xüsusiyyətləri, qabiliyyət və maraqları nə-

zərə alaraq, bütün uşaqların inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmağa yönəldilmişdir. Şagirdyönümlü təlimdə müəllim və şagird arasında material, formal, metodlar vasitəsilə mənimsənilməsinə yönəldilmiş birbaşa qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu təlimdə hər bir tələbənin müəllimdən şagirdə deyil, əksinə, şagirddən müəllimə qurulan öz inkişaf vektoru var.

Funksionalist paradiqma da göstərilən təhsil paradiqmaları kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada yönəldici rol cəmiyyətin təhsil üçün sosial sifarişi ilə əlaqələndirilir. Bu paradiqma ondan irəli gəlir ki, təhsil mahiyyət etibarilə sosial-mədəni bir texnologiya olduğundan cəmiyyət üçün lazımlı kadrları hazırlamalıdır [3, s. 81]. Funksionalist yanaşma ondan ibarətdir ki, fərd cəmiyyətin bəzi funksiyalarının bir hissəsini götürməlidir. Bu, bilik əldə etmək, ondan yaradıcılıqla istifadə etmək və yeni bilik yaratmaq bacarığı ilə əlaqəli fərdin müəyyən bir səriştəsini nəzərdə tutur.

Sosial paradiqma cəmiyyətin dövlət idarəçiliyi prinsipinə əsaslanır. Prinsipə görə təhsilin və tərbiyənin mahiyyətini, məqsədlərini müəyyən edən dövlətdir, təhsil sisteminin idarə edilməsi tamamilə cəmiyyətə xasdır.

Ezoterik paradiqmanın mahiyyəti əbədi və dəyişməz olaraq həqiqətə münasibdir. Həqiqəti dərk etmək olmur – deyirlər, bu paradiqmanın tərəfdarları yalnız aydınlaşdırma şəraitində ona qoşulmağın mümkünlüyünü qeyd edirlər. Onun əsasını həqiqətin əbədi, dəyişməz olması, eləcə də ona çatmağın imkan və yolları təşkil edir [8]. Eyni zamanda müəllimin qoruyucu funksiyası tələbənin mənəvi, fiziki, zehni hazırlığı və inkişaf etdirilməsini davam etdirmək üçün vacibdir. Deməli, pedaqoji proses həqiqətə girişdir.

Nəticə. Təhlil olunan paradiqmalar pedaqogikanın qlobal obyektə olan təhsil sistemində mövcuddur. Çünki tədris tərbiyə proseslərini birləşdirir və cəmiyyətin üzvləri tərəfindən paylaşılan sosial-mədəni dəyərlərin beynəlmilləşməsini təmsil edir.

Pedaqoji paradiqma ikiqat funksiyanı yerinə yetirir: bir tərəfdən pedaqogika elminin elmi problemlərinin həll etməsini asanlaşdırır, digər tərəfdən pedaqoji yaradıcılıq problemlərinin öyrənilməsini dayandırmır və yalnız yeni fikirlərin qəbuluna mane olmur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə.F. Fəlsəfə, elm, gerçəklik: postneoklassik epistemologiyaya doğru. Müasir fəlsəfə və Azərbaycan: tarix, nəzəriyyə, tədris. Bakı, Elm, 2011, 492 səh.

2. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosial-mədəni problemləri. Monoqrafiya, Bakı, Mütərcim, 2018, 296 səh.

3. Алексеев Н.А. Личностно ориентированное обучение: Вопросы теории и практики. Москва, 2006, 163 с.

4. Кун Т. Структура научных революций. Москва, Прогресс, 2008, 288 с.

5. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Эволюционные парадигмы и модели образования XXI века. Современное образование, 2012, №1, с. 1-67.

6. Ямбург Е.А. Гармонизация педагогических парадигм – стратегия развития образования. Журнал для администрации школ, №6, 2008.

7. <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8155>

8. <https://portal.edu.az/index.php?r=glossary/>

9. <https://az.wikipedia.org/wiki/Paradiqma>

G.Nazarova

Educational paradigms and their impact on the pedagogical process

Abstract

The article examines the new organization of the educational process in more depth, its philosophical, pedagogical and psychological foundations, theory and practice. Modern human behavior and communication, forms of education and upbringing, both at home and abroad, the education system, as well as effective educational methods, ways of interaction between people, cooperation and mutual understanding. Theoretical conditions that determine the options for approaches to the construction of the educational paradigm, the educational process and the educational practice itself are disclosed.

Thoughts about the system of knowledge and skills necessary for a person in a certain historical period, elements of the educational paradigm, knowledge of the type of culture and ways of human development in the process of acquiring cultural experience, principles of coding and transmission of information, understanding the value and role of education in society mastery,

ideas about the teacher's reputation and place as a carrier of knowledge and culture in the educational process, the role and functions of the growing personality in the structures of upbringing, training and education. Also in the article the pedagogical concepts of new educational paradigms reflecting the goals and content of education: cognitive, knowledge, civilized, cultural, technocratic, informational, humanistic, pedo-centric, child-centered, personality-oriented, functionalist, social and esoteric paradigms are analyzed.

Г.Назарова

Образовательные парадигмы и их влияние на педагогический процесс

Аннотация

В статье более подробно рассматривается новая организация образовательного процесса, его философские, педагогические и психологические основы, теория и практика. Приведены стиль поведения и общения современных людей, формы воспитания и обучения как в своей стране, так и за рубежом, а также эффективные методы воспитания, способы взаимодействия людей, сотрудничества и взаимопонимания.

Раскрываются теоретические условия, определяющие варианты построения образовательной парадигмы, образовательного процесса и самой образовательной практики. Представления о системе знаний и умений, необходимых человеку в определенный исторический период, имеющих элементы образовательной парадигмы, осознавать тип культуры и пути ее развития в процессе приобретения культурного опыта, принципов кодирования и передачи информации, понять значение и роль образования в обществе, усвоить культурное развитие, представления об авторитете и месте педагога как носителя знаний и культуры в образовательном процессе, роли и функциях определяется рост личности в структурах воспитания, обучения и воспитания. В статье также анализируются педагогические концепции когнитивной, познавательной, культурной, культурологической, технократической, информационной, гуманистической, педоцентрической, личностно-ориентированной, личностно-ориентированной, функционалистской, социальной и эзотерической парадигм.